

20. Fund 7486. Inventory 17. File 2756. RSAE.
21. Fund 7486. Inventory 17. File 2756. RSAE.
22. Fund 5. Inventory 24. File 589. Russian state archive of modern history (hereinafter – RSAMH).
23. Fund 5. Inventory 45. File 215. RSAMH.
24. Fund 5. Inventory 45. File 340. RSAMH.
25. Fund 5. Inventory 45. File 231. RSAMH.
26. Fund 7486. Inventory 18. File 309. RSAMH.
27. Fund 7486. Inventory 18. File 727. RSAMH.
28. Fund 5. Inventory 45. File 112. RSAMH.
29. Fund 17. Inventory 123. File 123. Russian state archive of socio-political history (hereinafter – RSASPH).
30. Fund 17. Inventory 123. File 369. RSASPH.
31. Fund 17. Inventory 123. File 166. RSASPH.
32. *Chyshko, V. S.*, 1986. Vdoskonalennia pidhotovky kadriv spetsialistiv dlia sil's'koho hospodarstva URSR 25 [Improvement of training of specialists for the agricultural economy of the USSR]. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal*. № 11. P. 15 – 25.

Никилев А. Ф.

Украинское село времен позднего сталинизма і хрущовской «оттепели»: источники архивных фондов высших партийно-государственных органов СССР.

Рассмотрены комплексы документов, содержащихся в архивохранилищах, фондообразователями которых были высшие партийно-государственные и сельскохозяйственные органы СССР. Показано, что материал, сконцентрированный в этих учреждениях, отличается высоким уровнем аналитичности и обобщения. По своему видовому составу и уровню информативности он имеет достаточные возможности исследования процессов происходящих в украинском селе. Является важной, а порой и основной, составляющей в при изучении ситуации в сельском хозяйстве республики. Обращено внимание отечественных исследователей на необходимость при изучении проблем украинского села советской эпохи, привлечения источников высших партийных, государственных и сельскохозяйственных органов бывшего СССР.

Ключевые слова: украинское село; архивные фонды; архивные источники; комплексы документов; выше партийно-государственные органы.

Nikiljev O. F.

Ukrainian village of later stalinism and khrushchev's third times: sources of archive funds of higher party-state organs of the USSR.

The complexes of documents contained in the archives, the founders of which were the highest party-state and agricultural bodies of the USSR, were considered. It is shown that the material concentrated in these institutions is highly analytical and generalizable. By its species composition and level of informativeness, it has sufficient opportunities to study the processes that took place in the Ukrainian village. It is an important, and sometimes a major, component in the study of the agricultural situation in the republic. The attention of domestic researchers is drawn to the necessity, when studying the problems of the Ukrainian village of the Soviet era, to involve sources of higher party, state and agricultural bodies of the former USSR.

Key words: Ukrainian village; archival funds; archival sources; document complexes; higher party-state bodies.

УДК 791:316.334.55(477)

Л.П. ЛАНОВЮК

ОБРАЗ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РАДЯНСЬКОГО КІНОМИСТЕЦТВА

У статті розкрито роль кінематографу як дієвого чинника формування світогляду суспільства. Відмічено, що йому відводиться місце потужного фактору, який несе чітко окреслене ідеологічного навантаження. Прослідковується процес створення та специфіка фільмів сільськогосподарської тематики як ідеологічної складової державної і партійної політики. Також відзначено, що мовою кіномистецтва потрібно було показати позитивні зміни, що відбулися у радянському суспільстві у ході реалізації партійного курсу на піднесення сільського господарства.

Ключові слова: кінематограф, фільм, село, сільськогосподарське виробництво, ідеологія, пропаганда.

Кінематограф – це потужний винахід, який справив глобальний вплив на формування світогляду людини ХХ ст. За висловом Г. Шиллера, соціолога, професора факультету засобів масової інформації університету в Каліфорнії: «Думати, що продукція кінопромисловості служить тільки для розваги і не несе ідеологічного навантаження, значить свідомо ігнорувати одну з найдієвіших форм культурного імперіалізму».

Серед базових завдань радянського кінематографу перебувало пропагування радянського способу життя, показ його переваг на прикладі життя та побуту робітників і селян. Митці кіно повинні були знімати фільми про сучасників – людей соціалістичної праці, будівничих комунізму. Преса, радіо, телебачення, кінематограф повинні були пропагувати досягнення радянського народу в галузі сільського господарства, піднесення добробуту та культурного рівня селян [13]. Складовою функціонування кіно як елемента партійної пропаганди стало створення кінострічок на тему радянського села та життя колгоспників.

Серед наукових розвідок, у яких досліджується сільськогосподарська тематика у кіномистецтві радянської доби, варто відмітити праці І. Корнієнка [7], Т. Левчука [8], С. Зінич [5; 6], чотиритомну «Історію советского кино» [3], де аналізувались кінострічки в казаній тематики, умови їхнього створення, ідеологічна складова. Сучасні дослідники до зазначеної тематики звертаються дотично, що й обумовлює її актуальність та доцільність подальшого вивчення.

Постанова 1970 р. «Про виконання постанови Пленуму ЦК КПРС «Чергові завдання партії в галузі сільського господарства» та Пленум ЦК Компартії України з цього питання ухвалили, зокрема, план щодо виробництва фільмів у 1970-1975 рр. [12]. Так, відзначалось, що фільмами з сільськогосподарської тематики має опікуватися Київська кіностудія ім. О. Довженка. Планувалося завершити другий варіант сценарію стрічки «Перша заповідь» режисера В. Логвиненка про нагальні проблеми тогочасного села. Також тривала робота над фільмом за сценарієм Ю. Пархоменка, в якому висвітлювалось життя українського радгоспу. Було відзнято двосерійний кольоровий фільм «Секретар парткому» (1970). На прикладі одного села у кінострічці прослідковано долі людей, які працюють у колгоспі.

Створювалися також фільми з проблем розвитку українського села й на інших кіностудіях радянської України. Так, Одеська кіностудія відзняла кольорову комедію режисера Л. Мільйонщикова за сценарієм І. Стаднюка «Між високих хлібів» (1970), де викривались пияцтво, неробство. Однак, це зображувалося лише як епізодичні недоліки з життя села, в основі якого перебували працелюбні колгоспники – така головна ідея кінотвору.

Київська студія хронікально-документальних фільмів у 1970 р. відзняла низку кінострічок. У чорно-білому кінофільмі, який складався із семи частин, на прикладі сільгоспартілі ім. XIII Жовтня Щорсівського району на Чернігівщині висвітлено життя мешканців українського села. Сільськогосподарській тематиці приурочена й чорнобіла кінострічка «Ніна Хохолина» (режисер М. Локтіонов, сценарій М. Коростішевського, М. Локтіонова), де відтворено образ колгоспниці-трудівниці, яка бере активну участь у вирішенні важливих та нагальних проблем, що стоять перед сільським господарством. Про потужні новаторські перетворення за роки радянської влади на селі Херсонщини розповідає «Хроніка одного села» (режисер О. Карпінський, сценарист Ю. Сердюк).

Вцілому в багатьох партійних документах акцентувалась увага на важливості відтворення теми колгоспного села засобами документального кіно. Протягом 1971 р. Київська студія хронікально-документальних фільмів завершила роботу над такими стрічками, де звучала сільськогосподарська тематика: «Свято врожаю», «Родися, земле», «Сільський пропагандист», «Село на нашій землі», «Пасічники».

Київська студія науково-популярних фільмів у 1970 р. відзняла фільми «Молочнотоварна ферма», «Боротьба з шкідниками цукрового буряка», «За смачне молоко – спасибі», «Використання осушених земель», де йшлося про шляхи вирішення актуальних проблем тогочасного села. Наступного року підготовлено до перегляду кінострічки «Сім колосків» та «Агроном». Остання, зокрема, присвячена головному агроному Генічеського сільськогосподарського управління І. Ободі, який багато років віддав справі вирощування високоякісної пшениці.

Отже, документальне кіномистецтво розглядалося радянською компартійною пропагандою як важливий компонент просвітницької, науково-популяризаторської діяльності та засіб розповсюдження наукових знань та передового досвіду праці колгоспників. У «Доповідній записці про поліпшення виробництва фільмів сільськогосподарської тематики» відділу культури ЦК Компартії України (1971) зазначається, що внаслідок ретельного розгляду ситуації: недостатньо фільмів розповідає про агротехніку вирощування сільськогосподарських культур (озимої пшениці, цукрового буряка, соняшника, льону тощо), передовий досвід роботи трударів-колгоспників, нову організацію праці в сільськогосподарському виробництві [11].

Замовниками документального кіно з сільськогосподарської проблематики виступали Міністерство сільського господарства УРСР, об'єднання «Укрсільгосптехніка» та підпорядковані їм структури. При Комітеті по кінематографії при Раді Міністрів УРСР було створено координаційну раду з виробництва фільмів сільськогосподарської тематики. Її повноваженнями було: розроблення планів підготовки та аналіз тематики фільмів. До складу ради входили представники кіностудій, науковці Української сільськогосподарської академії, службовці міністерств.

Фільм «Гут нам жити» (1973) режисера А. Буковського за сценарієм М. Зарудного розповідає про життя партійного секретаря. У фільмі показано конфлікт між парторгом Яковом Чигириним (актор Н. Мірзлікін) і трактористом Мироном Ковалем (актор К. Степанков), який стосується різного бачення вирішення проблем, що постали перед селом. За повістю Б. Бабляка створено фільм «Новосілля» (режисер В. Ілляшенко, сценарист В. Говяда, 1973), в якому висвітлено біля п'ятдесяти років життя українського села: від революції до часу виходу кінострічки. Наголос у фільмі робиться на пропагуванні здобутків радянської влади в боротьбі з ворогами, позитивному відношенні селян до влади, любові до землі, вирішення нагальних завдань повоєнної відбудови сільського господарства.

Значна увага приділялася і створенню наукових фільмів з сільськогосподарської тематики. Так, у 1974 р. на Київській кіностудії «Укртелефільм» було знято фільм «Мільярд – норма», присвячений трудовому героїзму колгоспників в боротьбі за високий урожай, а на студії «Київнаукфільм» – стрічки «Тваринництво – промислову основу» (про виробництво продукції тваринництва на промисловій основі в Кримській, Тернопільській та Хмельницькій областях) та «Каховська зрошувальна система» (кінорозповідь про формування Каховської зрошувальної системи та ефективність поливного землеробства). У 1974 р. студія «Укркінохроніка» відзняла фільм «Богодухівський досвід обслуговування техніки» про технічне обслуговування машинно-тракторного парку господарств Богодухівського району Харківської області; «Укртелефільм» – «На індустріальну основу», де розповідається про застосування процесів механізації на тваринницьких фермах спеціалізованих господарств Тернопільщини. Одеська кіностудія випустила на екрани пропагандистську кінострічку «Спеціалізація овочівництва», де підносився досвід з вирощування овочів в колгоспах і радгоспах Донецької області.

У 1975 р. студія «Київнаукфільм» випустила фільм «Молоко на промисловій основі», в якому розповідалось про виробництво молока у високомеханізованих молочних комплексах. Про досвід інтенсивного вирощування садів студія «Укркіно-

хроніка» у 1975 р. зняла фільм «Інтенсивне садівництво на Україні». Того самого року на вітчизняних кіноекранах з'явився фільм студії «Укртелефільм» «Районний агрохіміцентр», де висвітлювався досвід зростання ефективності використання добрив у Первомайському районі Харківської області.

У другій половині 70-х років ХХ ст. було знято документальні фільми «Слово про хліб», «Чужий піт», «У краю Нечорноземному», «Людина на землі» [4]. У кольоровій повнометражній хронікально-документальній стрічці «Слово про хліб», знятій на Київській кіностудії «Укркінохроніка» у 1978 р. (автор сценарію В. Кузнецов, режисер Г. Шклярєвський), йдеться про впровадження у життя настанов партії в умовах «розвинутого соціалізму», порушуються проблеми організації сільськогосподарського виробництва на науковій основі, висвітлюється роль у цьому процесі партії та партійних функціонерів, які відповідально ставляться до дорученої справи. Цей фільм отримав першу премію і головний приз у групі фільмів про соціалістичне змагання і вдосконалення управління у сільському господарстві на VI Всесоюзному кінофестивалі сільськогосподарських фільмів у Новосибірську (1978).

Показ життя радянського села залишався суспільнозначимою темою для кіномитців і в наступні роки. Головні завдання кінематографу радянської епохи окреслив у своїй доповіді «Про подальший розвиток сільського господарства СРСР» на Пленумі ЦК КПРС (1978) Генеральний секретар ЦК КПРС Л. Брежнев: відобразити духовний світ селянина, який живе в епоху соціалізму; розповісти про проблеми, які переживає сучасне село; показувати вплив науково-технічного прогресу на працю трудівників села. Однією із недостатньо висвітлених тем у радянському кіно, як наголошувалось у виступі, був показ ролі партійних осередків як «головних політичних органів на селі, авторитетних складових партійного керівництва економічним, соціальним і культурним життям села». У зв'язку з цим пропонувалося зняти документальний двосерійний фільм про методи роботи Миронівського райкому Комуністичної партії України Київської області і його першого секретаря М. Ткаченка.

У фільмі режисера Я. Лупія за сценарієм В. Кудрявцевої «Любі мої» (1975) розповідається про долю чотирьох сестер, які працювали в колгоспі доярками. Автор намагався передати через кінокартину свої дитячі відчуття, адже він не з чуток знав про село, і сюжет намагався максимально наблизити до реалій тогочасного сільського життя.

У фільмі довженківців (режисер В. Ілляшенко, сценарист Ю. Пархоменко, 1975) «Серед літа» розглядається проблема подолання різниці між містом і селом. Зокрема розповідається про радгосп, розташований у селищі міського типу, в якому будується потужний агротехнічний комплекс. Того самого року довженківці випустили ще один фільм – «Прості турботи» (режисер І. Шмарук). Голова колгоспу Ярош прагне, щоб очолюване ним господарство процвітало, а людям жилося краще. Стрічка носить яскраво виражений пропагандистсько-агітаційний характер.

Герой Соціалістичної Праці О. Гіров став прототипом головного героя Назара Лукича Григоренка (актор В. Санаєв) у художньому фільмі «Час – московський» (режисер М. Ільїнський, сценарист В. Богатирьова, 1976), де запропоновано образ керівника-комуніста, який віддано служить державі, партії, народові. Тематичний план фільмовиробництва на 1979 р., поданий Держкіно УРСР, був розкритикований ЦК Компартії України з причини відсутності у ньому актуальних тем, зокрема й життя працівників тодішнього села.

Показовим для епохи був і художній фільм режисера В. Денисенка «Женці» (1979), де розповідалось про нелегку працю хлібороба, патріотизм та соціалістичну мораль радянських людей. Зображено кілька тижнів із життя молодого комбайнера – Василя Білана, який щойно демобілізувався з армії та їде на цілину збирати врожай. Фільм режисера Б. Івченка «Два дні у грудні» (1981) Київської кіностудії ім. О.

Довженка пропагував діяльність керівників райкому партії, які допомагають жителям села вирішувати щоденні проблеми. Доля Миколи Куркова (актор Ю. Демич) та Андрія Фоміна (актор А. Васильєв), які разом навчалися в інституті, переплелися і після його закінчення. Один очолює колгосп, а інший – секретар райкому партії. Саме дослідження їхніх взаємин й лягло в основу фільму режисера В. Кольцова «Надія і опора» (1982). Автор намагався показати стиль управління партійного радянського керівництва через процеси, що відбувалися у тодішньому селі, - пошук прогресивних форм господарювання, що ґрунтується на науковому та економічному підходах. Режисер Я. Ланчак свій фільм «Все починається з любові» (Київська кіностудія художніх фільмів ім. О. Довженка, 1984) присвятив проблемам трудового виховання підлітків шляхом допомоги селянам у колгоспних роботах [1].

Стрічки, що містили розповіді про життя колгоспів використовувалися для пропаганди соціалістичного способу життя, показу його переваг над капіталістичним, оскільки в радянські часи кіно, як і все мистецтво, було невіддільне від ідеології. Це негативно позначилося на фільмах, сутність яких не відображала реалій тогочасного села, носили спрощений пропагандистський характер, не викликали довіри у глядача. У стрічках дуже часто проблеми села підмінялися проблемами політико-партійними, а умови життя і праці, добробут, культурноосвітній рівень, соціальна захищеність сільських мешканців показувалися лише на «зразкових» прикладах, перебільшуючи зроблене і замовчуючи фактичні негаразди, серед яких – нееквівалентне оцінювання результатів селянської праці, низький рівень рентабельності колгоспів через заниження цін на вироблену ними продукцію. Тривалий час селянство було головним донором розвитку радянської економіки, з усіма бідами, що залишалися поза увагою кінематографістів або лише частково представлені в кінотворчості. Отже, сільська проблематика була однією із провідних у тематиці кінострічок Радянської України. Щодо позитиву, то можна зазначити, що українці – хліборобська нація, тому питання, пов'язані із сільським господарством, завжди були актуальними. І, незважаючи на ідеологічну заангажованість, фільми відтворюють специфіку та колорит тогочасного українського селянства.

Що ж до сучасного українського кінематографу, то тематика села не є для нього брендовою, і, отже, практично перебуває поза його увагою. Це стосується як художніх фільмів, так і документалістики – сьогодні на часі зовсім інші сюжети. Хоча, варто відмітити, що за головний приз американської кіноакадемії у 2016 р. змагався документальний фільм «Українські шерифи», знятий на Херсонщині. Стрічка розповідає про звичайне українське село та про його проблеми, які люди розв'язують самотужки. Режисер фільму херсонець Роман Бондарчук ставив собі за мету показати на прикладі села Україну в мініатюрі.

1. Брюховецька Л. Випробування творчістю: Молоді режисери українського кіно / Л. І. Брюховецька. К.: Мистецтво, 1985. 133 с.
2. Госейко Л. Історія українського кінематографа. 1896-1995: [пер. з фр.] / Любомир Госейко. К.: KINO-КОЛО, 2005. С. 276.
3. История советского кино (1917-1967) / [редкол.: Х. Абул-Косінова, С. Гинзбург и др.]. М.: Искусство, 1978. Т. 4. 485 с.
4. Ємельянова Т. Українське документальне кіно другої половини 1960-х – середини 1980-х років (архівознавчо-джерелознавчий аспект) / Т.О. Ємельянова // Архіви України. 2015. № 1. С. 192-201.
5. Зінич С. Соціалістичний реалізм – творчий метод радянського кіномистецтва / С. Г. Зінич. К.: Знання, 1983. С. 3-4.
6. Зінич С. Кіномистецтво соціалістичного реалізму: Тенденції, пошуки, проблеми / С. Г. Зінич. К.: Мистецтво, 1984. 102 с.
7. Корниенко І. Киноискусство Советской Украины. Страницы истории / И. С. Корниенко. М.: Искусство, 1975. 241 с.

8. Левчук Т. Кіномистецтво Радянської України сімдесятих років / Т. В. Левчук. К.: Знання, 1980. 32 с.
9. На екранах України. 1977. 29 жовтня. С. 1.
11. Новые рубежи села // Правда. 1974. 29 марта. С. 1.
12. Шурик О. Соціалістичний спосіб життя і радянське кіномистецтво // Духовний світ сучасника в кіномистецтві: зб. наук. ст. / [відпов. ред. В. В. Цвіркунов]. К.: Наук. думка, 1981. С. 115.
13. Чабаненко І. Найважливіше з мистецтв / І. Чабаненко // Соціалістична культура. 1960. № 4. С. 41.
14. Черепанов Ю. О людях, о долге своем / Ю. Черепанов // Советский экран. 1982. № 21. С. 5.
15. Ховайба Н. Тема українського села у радянському кіномистецтві (1965-1985) / Н. Ховайба // Вісник Книжкової палати. 2012. № 3. С. 36-39.

References

1. Briukhovetska L. Vuprobuvannia tvorchistiu: Molodi rezhyseri ukrainskoho kino / L. I. Briukhovetska. K.: Mystetstvo, 1985. 133 s.
2. Hoseiko L. Istorii ukrainskoho kinematohrafa. 1896-1995: [per. z fr.] / Liubomyr Hoseiko. K.: KINO-KOLO, 2005. S. 276.
3. Ystoryia sovetskoho kynu (1917-1967) / [redkol.: Kh. Abul-Kosinova, S. Hynzburch y dr.]. M.: Yskusstvo, 1978. T. 4. 485 s.
4. Yemelianova T. Ukrainske dokumentalne kino druhoi polovyny 1960-kh – seredyiny 1980-kh rokiv (arkhivoznavcho-dzhereloznavchy aspekt) / T.O. Yemelianova // Arkhivy Ukrainy. 2015. № 1. S. 192-201.
5. Zynych S. Sotsialistychni realizm – tvorchyi metod radianskoho kinomystetstva / S. H. Zynych. K.: Znannia, 1983. S. 3-4.
6. Zynych S. Kinomystetstvo sotsialistychnoho realizmu: Tendentsii, poshuky, problemy / S. H. Zynych. K.: Mystetstvo, 1984. 102 s.
7. Korniyenko Y. Kynoyuskusstvo Sovetskoi Ukrainy. Stranytsy ystoryy / Y. S. Korniyenko. M.: Yskusstvo, 1975. 241 s.
8. Levchuk T. Kinomystetstvo Radianskoi Ukrainy simdesiatykh rokiv / T. V. Levchuk. K.: Znannia, 1980. 32 s.
9. Na ekranakh Ukrainy. 1977. 29 zhovtnia. S. 1.
10. Новые рубежи села // Правда. 1974. 29 марта. С. 1.
11. Шурик О. Сotsialistychni sposib zhyttia i radianske kinomystetstvo // Dukhovnyi svit suchasnyka v kinomystetstvi: zb. nauk. st. / [vidpov. red. V. V. Tsvirkunov]. K.: Nauk. dumka, 1981. S. 115.
12. Chabanenko I. Naivazhlyvishe z mystetstv / I. Chabanenko // Sotsialistychna kultura. 1960. № 4. S. 41.
13. Cherepanov Yu. O liudiakh, o dolhe svoem / Yu. Cherepanov // Sovetskyi ekran. 1982. № 21. S. 5.
14. Khovaiiba N. Tema ukrainskoho sela u radianskomu kinomystetstvi (1965-1985) / N. Khovaiiba // Visnyk Knyzhkovoii palaty. 2012. № 3. S. 36-39.

Лановьюк Л. П.

Образ украинского села через призму советского киноискусства.

В статье раскрыта роль кинематографа как действенного фактора формирования В статье раскрыта роль кинематографа как действенного фактора формирования мировоззрения общества. Отмечено, что ему отводится место мощного фактора, который несет четко очерченные идеологические нагрузки. Прослеживается процесс создания и специфика фильмов сельскохозяйственной тематики как идеологической составляющей государственной и партийной политики. Также отмечено, что на языке киноискусства нужно было показать положительные изменения, произошедшие в советском обществе в ходе реализации партийного курса на подъем сельского хозяйства.

Ключевые слова: кинематограф, фильм, село, сельскохозяйственное производство, идеология, пропаганда.

Lanovuk L. P.

The image of the Ukrainian village through the prism of soviet cinema.

The article reveals the role of cinema as an effective factor in the formation of society's worldview. It is noted that it takes the place of a powerful factor that carries a clearly defined ideological load, deals with the creation and specificity of agricultural films as an ideological component of state and party policy. The article also notes that in the language of cinema it was necessary to show the positive changes that occurred in Soviet society during the implementation of the party's policy on the rise of agriculture.

Key words: cinema, film, village, agricultural production, ideology, propaganda.